

OSMANLI'NIN BÜYÜK SORUNU: DIŞ BORÇLAR

OTTOMAN'S BIG PROBLEM: FOREIGN DEBTS

Arş. Gör. Dr. Yücel ERGÜN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Maliye Bölümü

yucel.ergun@cbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2471-9530>

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel sürecinde karşılaştığı önemli sorunlardan biri dış borçlar olmuştur. Bu borçlar, imparatorluğun ekonomik ve siyasi istikrarını ciddi şekilde etkilemiş ve çöküş sürecinde rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarla karşılaşması, 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir sürecin sonucudur. Dış borçlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve askeri yeniden yapılanma çabaları sırasında ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın başlarında, imparatorluk ekonomisi giderek daha fazla zayıflamaya başlamış ve mali sıkıntılar artmıştır. Bu dönemde, Osmanlı hükümeti, modernleşme projelerini finanse etmek ve askeri donanımı güçlendirmek için yabancı kredilere başvurmuştur. Ancak, bu borçlar zamanla kontrol edilemez bir şekilde artmış ve imparatorluğun mali yapısını destabilize etmiştir. Dış borçlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bağımsızlığını kaybetmesine ve dış güçlere bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Borç veren devletler, Osmanlı hükümeti üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurarak imparatorluğun iç işlerine müdahale etmişlerdir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybı ve iç bölünmeler yaşamasına katkıda bulunmuştur. Dış borçlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde önemli bir faktör olarak kabul edilir. Borçların ödenememesi, uluslararası finans kuruluşlarıyla yapılan anlaşmazlıklara ve kredibilite kaybına yol açmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaten zayıf olan ekonomisini daha da kötüleştirmiş ve imparatorluğun çöküşünü hızlandırmıştır. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan dış borçlanmanın nedenlerine ve etkilerini kapsayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Osmanlı Devleti, Ekonomik Bağımsızlık, Ekonomik ve Siyasi Baskı

ABSTRACT

One of the important problems faced by the Ottoman Empire in its historical process was foreign debts. These debts seriously affected the economic and political stability of the empire and played a role in its collapse. The Ottoman Empire's encounter with foreign debts is the result of a process dating back to the mid-19th century. Foreign debts arose during the modernization and military restructuring efforts of the Ottoman Empire. In the early 19th century, the empire's economy began to weaken increasingly and financial difficulties increased. During this period, the Ottoman government applied for foreign loans to finance modernization projects and strengthen military equipment. However, these debts increased uncontrollably over time and destabilized the financial structure of the empire. Foreign debts caused the Ottoman Empire to lose its economic independence and become dependent on foreign powers. The lending states intervened in the internal affairs of the empire by putting political and economic pressure on the Ottoman government. This situation contributed to the Ottoman Empire experiencing territorial loss and internal divisions. Foreign debts are considered an important factor in the collapse of the Ottoman Empire. Failure to pay debts has led to disputes with international financial institutions and loss of credibility. This situation

worsened the already weak economy of the Ottoman Empire and accelerated the collapse of the empire. This study will cover the causes and effects of foreign borrowing in the last periods of the Ottoman Empire.

Key Words: Foreign Debt, Ottoman Empire, Economic Independence, Economic and Political Pressure

1. GİRİŞ

Osmanlı ekonomisinde 18. yüzyıl boyunca yaşanan gelişme ve büyüme, yüzyılın sonlarına doğru tamamen farklı eğilimlere sahip iki ayrı döneme ayrılabilir. İlk dönem, 18. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bir genişleme ve gelişme sürecini işaret ederken, ikinci dönem ise 1760'lar civarında başlayarak daha uzun süreli bir ekonomik daralma ve çöküntü dönemini temsil etmektedir. Bu ayrım, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki savaşları ve uluslararası ilişkileri bağlamında daha belirgin hale gelmiştir.

18. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen savaşlar genellikle Osmanlı Devleti için başarılarla sonuçlanmış ve toprak kayıpları önemli ölçüde telafi edilmiştir. Ancak, yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaşlarda ise net bir şekilde yenilgiler yaşanmıştır. Bu savaşların ekonomik etkileri de belirgin bir biçimde farklılık göstermiştir.

1760'larla birlikte başlayan dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli Avrupa devletleri arasındaki dengeleri ve çıkar çatışmalarını dengeleyerek varlığını sürdürmeye çalıştığı bir süreci işaret etmektedir. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun "hasta adam" olarak nitelendirildiği dönemde, devletin ekonomik gerilemesi ve sonrasında 1922'deki yıkılışına kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde Avrupa devletlerinin çabalarıyla ekonomik olarak zayıflamış ve sonrasında çöküşü hızlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, uzun ve karmaşık tarihinde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorluklar arasında ekonomik sıkıntılar ve mali zorluklar, imparatorluğun varoluşu boyunca süregelen temel sorunlardan biri olmuştur. Ancak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı ekonomisinin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri dış borçlar haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabaları ve askeri yeniden yapılanma süreci sırasında dış kaynaklara olan ihtiyacı artmış ve bu ihtiyacı karşılamak için yabancı borçlara başvurulmuştur. Ancak, zaman içinde bu dış borçlar Osmanlı ekonomisinin zayıflamasına ve imparatorluğun siyasi istikrarını tehdit eden bir faktör haline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının kökenlerini, etkilerini ve sonuçlarını incelemektir. Ayrıca, Osmanlı döneminde dış borçların nasıl yönetildiği, borç veren devletlerle olan ilişkilerin nasıl geliştiği ve dış borçların Osmanlı hükümeti üzerindeki siyasi ve ekonomik etkileri de ele alınacaktır. Bu çalışmanın önemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi tarihinde dış borçların oynadığı kritik rolü vurgulamaktır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ BORÇLARI

Osmanlı Devleti, Sultan Abdülmecid döneminde başlayarak Vahdettin dönemine kadar devam eden bir dizi dış borç alımı gerçekleştirmiştir. Başlangıçta bu borçlar Osmanlı yönetimi tarafından yönetilirken, 1879'da Rüşum-u Sitte yönetimine devredilmiş ve 1881'de Muharrem kararname ile Duyun-u Umumiye İdaresi'ne verilmiştir (Sevimay, 1995: 274).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarını artırmak ve finansman sağlamak amacıyla ilk girişimi, 1854 yılında Kırım Savaşı'nı finanse etmek için gerçekleşmiştir (Acba, 1995: 4).

Bu kapsamda yapılan üç milyon sterlinlik borç anlaşmasında faiz oranı %6 geri ödeme oranı %1 ve ihraç oranı %80 olarak belirlenmiştir. Tahvillerin satış komisyonları ve maliyetleri düşüldükten sonra Hazine, toplamda 2.286.285 sterlin elde etmiştir. İkinci anlaşma ise 27 Haziran 1855'te İngiliz ve Fransız hükümetleriyle imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ne toplam beş milyon lira borç vermiştir. Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma miktarı yıllar içerisinde artmış ve 1875 yılında Osmanlı Devleti dış borçlarını ödemek için yeni yabancı tahvilleri piyasaya sürmüştür. Ancak bu durum, tahvillerin değerinde bir düşüşe sebep olmuştur (Karluk, 1997: 140).

Tablo 1'de de gösterildiği üzere, 1854 ile 1875 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu, toplamda 238.773.272 sterlin tutarında 15 farklı dış borç anlaşmasına girmiştir. Ancak Hazine'ye yapılan ödemelerin yaklaşık %53'üne denk gelen 127.120.220 sterlin tutarında fon tahsis edilmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma maliyetinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: 1854-1874 Yıllarında Osmanlı'da Alınan Dış Borçlar

Yıl	Alınan Borç (sterlin)	İhraç Bedeli (%)	Hazineye Giren (sterlin)	Faiz (%)
1854	3.300.000	80	2.460.000	6
1855	5.500.000	102	5.644.375	4
1858	5.500.000	76	4.180.000	6
1860	2.240.942	63,5	1.400.588	6
1862	8.800.000	68	5.948.000	6
1863	8.800.000	68,72	6.248.000	6
1865	6.600.000	66	4.356.000	6
1865	40.000.000	50	20.000.000	5
1869	24.444.442	61	13.200.000	6
1870	34.848.000	32,12	11.194.920	3
1871	6.270.000	73	4.577.100	6
1872	5.302.220	98,5	5.222.686	9
1873	12.612.110	59,5	6.832.551	5
1873	30.555.558	42	16.500.000	6
1874	44.000.000	43,5	19.140.000	5
Toplam	238.773.272		127.120.220	

Kaynak: Açıba, 1995, 76. Kur: 22 Osmanlı lirası 20 sterlin (İnce, 1976: 62).

Osmanlı Devleti, 1875 yılında borçlarını ödeyememe durumuna gelerek moratoryum ilan etmiştir. Bu süreçte, borçların ve faiz ertelemelerinin maliyeti 300 milyon franka ulaşırken, devlet bütçe gelirleri 570 milyon frank olmuştur. Moratoryumun ardından, borçlar ve faiz oranları yarıya indirilerek Osmanlı maliyesi üzerindeki baskı hafifletilmiştir. Anlaşma gereği, dış borç 239,5 milyon liradan 125,3 milyon liraya, yıllık anapara ve faiz ödemeleri ise 13,2 milyon liradan 7,6 milyon liraya indirilmiştir (Açıba, 1995: 77). 1854-1879 döneminde Osmanlı Devleti, toplam 17 kredi kullanmış ve bu borcun yalnızca %7,8'i sermaye harcamalarına, geri kalanı ise cari harcamalara yönlendirilmiştir (Tabakoğlu, 1994: 184).

1880 yılında Osmanlı Devleti Sultan'ı, Avrupa ülkelerine borçlarını konsolide etmedikleri ve vadesini kısaltmadıkları takdirde hiç kimsenin ödeme alamayacağını belirtmiştir. Avrupa devlet ve hükümet başkanları, sermaye ve faiz ödemelerini kısmaya karar vermiş, ancak Duyun-u Umumiye'nin Osmanlı gelirleri üzerinde kontrol sağlaması

gerektiğini kararlaştırmışlardır. 20 Aralık 1881’de onaylanan Muharrem Kararı uyarınca, tüm iç ve dış alacaklar 212,5 milyon sterlinden 128,6 milyon sterline indirilmiş ve yıllık alacak ödemeleri de 13,6 milyon sterlinden 2,7 milyon sterline azaltılmıştır. (Kıray, 2021: 34). Osmanlı İmparatorluğu’nun gelirlerinin %20’si Duyun-u Umumiye’ye (bu kuruluş, Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya ve Osmanlı borçluları ile Galata bankacılarını temsil eden bir kuruluş) tahsis edilmiştir (İnce, 1976: 64).

1882-1914 yılları arasında, daha uygun koşullarla 26 kredi anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde, toplamda 93 milyon sterlinlik kredi alınmış ve 76 milyon sterlin devlet hazinesine eklenmiştir. Faiz oranları %3 ile %5,5 arasında değişirken, ihraç oranları %70 ile %100 arasında olmuştur. Alınan ücretler sayesinde ortalama ihraç oranı %80’e ve etkili faiz oranı %5,5’e düşmüştür (Kıray, 2021: 35).

1903’ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Muharrem Kararı dışında düzenli borç ödemeye başlamıştır. 1914 yılında Osmanlı Devleti’nin toplam dış borcu 104 milyon 212 bin Osmanlı lirası, yıllık borç servisi ise 13 milyon Osmanlı lirasıdır. Aynı yıl Osmanlı bütçesi 30 milyon Osmanlı lirasıdır ve borç ödeme oranı %43’tür. Osmanlı Devleti’nin kişi başına düşen borcu 1914 yılında 216 franktır (Acba, 1995: 125).

6 Ağustos 1924’te yürürlüğe giren Lozan Antlaşması’nda toplam borç 161 milyon 303 bin 833 Osmanlı lirasıdır. Yeni Türk devleti, bu borcun %73,59’unu devralmıştır. 1854-1914 yılları arasında oluşan borçlar 326 milyon sterlin, Hazine’ye ödenen miktar 203 milyon sterlin ve anapara ile faiz ödemeleri ise 213 milyon sterlin olmuştur. Net fon çıkışı 10 milyon liradır (Kıray, 2021: 37-38).

Osmanlı İmparatorluğu’nun dış borç sorunlarının yaşandığı 60 yıllık dönem, iki ayrı dönem olarak incelenebilir. İlk dönemde, yani 1854-1876 yılları arasında Osmanlı Devleti, zor şartlar altında büyük miktarda kredi almıştır. Bu dönemde Osmanlı maliyesi bozulduğundan, Osmanlı hazinesine giren tutarların yeni tahvillerin nominal değerine oranı %50’nin altına düşmüştür (Pamuk, 1994: 64).

Sonraki yıllarda oluşan borçlar, faizlerin ödenmesi ve eski borçların ödenmesi için kullanılmıştır. 1882-1914 yıllarını kapsayan ikinci dönemin bir özelliği, güçlü kontrolün getirilmesinin ardından net fon akışlarının yönünün değişmesidir. Bu dönemde hazineye aktarılan tutarın iki katı tutarında borç geri ödenmiştir. 1915-1922 yılları arasındaki dış borçlar Duyun-u Umumiye hükümeti tarafından alacaklılara ödenmiştir (Pamuk, 1994: 69).

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasının ardından, yeni Türk devleti ulusal borç yönetimini ve Uluslararası Mali Kontrol Komisyonu’nu tanımadığını ve bu yetkinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ait olduğunu ilan etmiştir. Lozan Antlaşması’nın gereklilikleri doğrultusunda, 1928 yılında Paris’te kurulan Türkiye Dış Borçlar Komisyonu çerçevesinde ödeme koşullarına ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. Ancak, 1929 Büyük Buhranı nedeniyle Türkiye borçlarını ödemekte zorlanmış, yıllık ödemelerin düşürülmesini ve bir kısmının TL olarak iadesini talep etmiştir. 1933 yılında imzalanan Paris Anlaşması çerçevesinde yapılan görüşmeler sonucunda geri ödeme süresi otuz yıldan elli yıla çıkarılmış ve borç miktarı 79.820.563 TL olarak belirlenmiştir (Açba, 1995: 127).

3. DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİ

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki dış borçlanma sürecini genel olarak iki temel unsur etrafında incelenmektedir. Bunlar iç faktörler ve dış faktörlerdir. İç faktörler arasında, bütçe açıkları, sürekli ödemeler dengesi ve dış ticaret açıkları, alınan borçların savaş harcamaları için kullanılması ve israf edilmesi ve krediden beklenen gelirin elde edilememesi

bulunmaktadır (Dikmen, 2005: 139).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleriyle imzaladığı ticaret anlaşmaları ve teslimler sonrasında, Avrupa ülkelerinde üretilen mamul malların Osmanlı topraklarına serbestçe girişi başlamıştır. Avrupa ülkeleri, sanayileşme avantajlarından yararlanarak ürünlerini düşük maliyetlerle üretirken, yerel tüccar ve sanayiciler yabancı üreticilerle rekabet gücünü kaybetmişlerdir. Bu durum, ödemeler dengesi ve dış ticaret açığına yol açarak bütçe açıklarını artırmıştır. Osmanlı Devleti'nde dış ticaretin genişlemesi ve bütçe açıklarının oluşması da dış borçlanmayı zorunlu kılan nedenler arasındadır (Dikmen, 2005: 139).

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasının bir diğer önemli nedeni, özellikle sonraki dönemlerde sağlıklı bir mali yapı oluşturulamaması ve bunun sonucunda vergi kayıplarının artmasıdır. İltizam sisteminin uygulanmasıyla birlikte, devletin toplam vergi gelirinin yaklaşık dörtte birini oluşturan aşar gelirdir. İltizam sistemi nedeniyle, çiftçilerin zarar edeceği endişesiyle çok düşük fiyatlarla vergi anlaşmaları yapılmış ve bu da devletin vergi kaybına uğramasına yol açmıştır. Tarımsal vergi sistemi aynı zamanda merkezi hükümetin eyaletin vergi gelirlerini yönetememesine de neden olmuştur. Bu durum, o dönemin ileri gelenlerinin ve nüfuzlu sınıflarının vergi gelirlerinin büyük bir kısmını ele geçirmelerine olanak tanımıştır (Yılmaz, 2013: 192).

Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yönetimindeki siyasi istikrarsızlık ve merkeziyetçi yapıdaki zayıflıklar da dış borçlanmanın iç nedenlerinden biridir. İmparatorlukta taht kavgaları, eyaletler arası rekabet ve merkezi otoritenin zayıflaması gibi faktörler, vergi tahsilatının etkin bir şekilde yapılamamasına ve kamu harcamalarının denetlenememesine yol açmıştır (Shaw ve Shaw, 2005: 71).

Ekonomik yapıdaki dengesizlikler ve mali yönetimdeki aksaklıkların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri harcamaları da dış borçlanmayı artıran iç nedenler arasında yer almaktadır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri modernizasyon çabaları ve silah miktarının artması, devlet harcamalarını artırmış ve buna bağlı olarak dış borçlanma ihtiyacını artırmıştır. Bu durum, imparatorluğun dış politikada agresif bir politika izlemesi ve askeri gücünü korumak için kaynaklarına başvurmasıyla da ilişkilendirilebilir (Bozkurt, 2019: 147-148).

Osmanlı Devleti'nde vergi gelirlerinin kaybı, bütçe açığının artmasına sebebiyet vermiştir. Bu Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması arttırmasına neden olarak devletin mali yapısını olumsuz etkilemiştir. Son dönemlerdeki savaşların neden olduğu harcamalar, zaten zayıf olan bütçe gelirlerinin daha da azalmasına yol açmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin ilerleyen dönemlerinde savaş ganimetlerinin azalması, savaşlardan kaynaklanan bütçe açıklarının artmasına yol açmıştır. Savaş harcamalarının neden olduğu bütçe baskıları, Osmanlı Devleti'ni dış borçlanmaya itmiş ve ilk dış borç 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır (Özen ve Özpençe, 2006).

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasında önemli bir etken de dış faktörlerdir. 19. yüzyıl ortalarında başlayan yurtdışından borçlanma süreci, yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin moratoryum ilan etmesine ve iflas etmesine neden olmuştur (Dikmen, 2005: 140).

Avrupa'da 16. yüzyılın ortalarında başlayan mali krizler, 17. ve 18. yüzyıllarda devam etmiştir. Ancak bu yılları izleyen dönemlerde Avrupa, coğrafi keşifler ve sanayi devrimi gibi etkenlerle toparlanmaya başlamıştır. 19. yüzyıl Avrupa'sında, Sanayi Devrimi'nin ardından sermaye birikimi yükselmesiyle birlikte günümüzdeki kapitalist sistemin temelini atmıştır. Kapitalist sistemle birlikte devletler emperyalist faaliyetlerini arttırmıştır. Emperyalist aşamada, Avrupa ülkeleri, sermaye birikimini artırmak ve sanayilerini geliştirmek amacıyla sömürgecilik faaliyetlerine yönelmeye başlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu,

özellikle hızla sanayileşen ve zenginleşen İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa'nın kapitalist ülkelerinin emperyalist baskılarına maruz kalmıştır. Bu ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nu hem hammadde kaynağı hem de ürettikleri malları satabilecekleri bir pazar olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla Avrupa ülkeleri, Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabalarını engellemek ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için dış borçları gibi ekonomik araçları kullanmışlardır (Dikmen, 2005: 140-141).

Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası ilişkilerdeki değişen konumu dış borçlanmayı etkileyen bir faktördür. 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ve güçleri ile olan ilişkileri önemli ölçüde değişmiştir. Batılı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine daha fazla müdahale etmiştir. Bu müdahaleler ve baskılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanma yoluna gitmesine ve dış kaynaklara olan bağımlılığının artmasına neden olmuştur (Arslanoğlu, 1983: 119).

Siyasi baskılar da Osmanlı'nın dış borçlanmasındaki dış nedenler arasındadır. Osmanlı İmparatorluğu, iç ve dış siyasi sorunlarla mücadele ederken, dış güçlerden gelen baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu siyasi baskılar, imparatorluğun savunma harcamalarını artırmış ve ekonomik kaynakları tüketmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu, savaşlar ve iç karışıklıklarla başa çıkmak amacıyla gerekli olan kaynak ihtiyacını dış borçlanma yoluna gidermiştir (Geyik, 2013: 44-45).

Ekonomik krizler de Osmanlı'nın dış borçlanmasındaki dış nedenler arasında yer almaktadır. İmparatorluk, 19. yüzyıl boyunca ekonomik dengesizliklerle karşı karşıya kalmış ve zaman zaman ekonomik krizler yaşamıştır. Bu krizler, imparatorluğun borçlanma ihtiyacını artırmış ve dış kredi kaynaklarına olan bağımlılığını derinleştirmiştir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası ticaret dengesizlikleri de dış borçlanmasındaki dış nedenlerden biridir. 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret dengesi genellikle ihracatın ithalatı karşılama ile negatif bir seyir izlemiştir. Bu durum, dış ticaret açığına ve dolayısıyla dış borçlanma ihtiyacının artmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, ticaret dengesizliklerini dengelemek ve ekonomik sıkıntılarını hafifletmek amacıyla dış kredi kaynaklarına başvurmuştur (Geyik, 2013: 22, 33).

Bunların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik istikrarsızlığı da dış borçlanma sürecini etkileyen bir faktördür. 19. yüzyıl boyunca, imparatorluk iç karışıklıklar ve isyanlarla sarsılmıştır. Bu politik istikrarsızlık dönemlerinde, imparatorluğun ekonomik performansı olumsuz yönde etkilenmiş ve dış kredi kaynaklarına olan bağımlılığı artmıştır. Dolayısıyla, iç politik istikrarsızlık, Osmanlı'nın dış borçlanma eğilimini güçlendirmiştir (Özdemir, 2010: 7; 17).

Uluslararası ilişkilerdeki değişimler, siyasi baskılar, savaşlar, ekonomik krizler, ticaret dengesizlikleri, teknolojik geri kalmışlık ve politik istikrarsızlık gibi faktörlerin bir araya gelmesi, Osmanlı'nın dış borçlanma politikalarını belirlemede önemli rol oynamıştır. Bu faktörlerin etkileşimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanma kararlarını şekillendirmiş ve imparatorluğun ekonomik kaderini olumsuz etkilemiştir (Özdemir, 2010: 133-135).

3.1. Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları Ödeyememesinin Nedenleri

Osmanlı Devleti, mali sıkıntılarını aşmak amacıyla sürekli olarak dışarıdan borç alma stratejisini benimsemiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ni bir borç sarmalına sokmuştur (Dikmen, 2005: 146). Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyememesi, aşağıdaki sebep-sonuç ilişkileriyle değerlendirilebilir (Kıray, 2021: 80-84; Ekinci, 2008: 24):

- Tanzimat'ın kabulüyle birlikte Osmanlı ekonomisi batı kapitalizminin açık pazarı haline

gelmiş, ticaret anlaşmalarının ve teslim imtiyazlarının yıkıcı etkisi nedeniyle kaynakların dış dünyaya aktarımı artmıştır.

- Ekonomik altyapıyı değiştirmeden gerçekleştirilen yapısal reformlar ve devletin yeniden düzenlenmesi kamu harcamalarını artırmıştır.
- Ticaret anlaşmaları nedeniyle düşük oranlı tarifeler, ticaret hacmindeki artışa rağmen dış ticaret vergilerinde gerekli artışın yapılmasını engellemiştir.
- Batı devletlerinin ürettiği malların en büyük alıcısı ve üretilen hammaddelerin ucuza satıldığı bir pazar olan Osmanlı İmparatorluğu, gelişmiş bir ticari ve sanayi ağının olmaması nedeniyle yurt içi geliri artıracak bir yapı oluşturamamıştır.
- Yapısı giderek bozulan ekonomi kırılgaştırılmış ve dış borca bağımlı hale gelmiştir.
- Devletin batı sınırları içinde giderek daralması ve verimli topraklarının kaybedilmesi nedeniyle devlet gelirleri azalmıştır.
- Tanzimat döneminde gayrimüslim tebaadan haraç ve cizye toplamanın durdurulması da devlet gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.
- Osmanlı kamu yönetiminin düzensizliği, paşaların açgözlülüğü ve kişisel çıkarlara bağlılıkları, borçların üretim bölgelerine dağılımını engellemiştir.
- Yolsuzluk, rüşvet ve israf devlet gelirlerini azaltmaya devam etmiş ve kaçakçılık kayıt dışı üretimi artırarak devlet gelirlerini azaltmıştır.

Yukarıdaki nedenlerin yanı sıra ülkenin ekonomik çöküşüne neden olan milli borç yönetimini de göz ardı etmek mümkün değildir. Kamu borç idaresi, personel yapısı ve çalışan sayısı bakımından Maliye Bakanlığı'na benzemektedir. 1909-1910'da 4.500 civarındaki toplam işgücünün yaklaşık 500'ü İstanbul'da çalışmaktaydı. Geriye kalan çalışanların 3.508'i il müdürlüklerinde yönetici, muhasebeci, memur vb. personelden oluşmaktaydı. Çeşitli unvanlar altında görev yapmakta olan bu personelin önemli bir kısmı polis memuruydu. Bu sayı 1914'te 5.537'ye ulaşmıştır. Bu personelin 182'si yabancı, geri kalanı ise Müslüman veya gayrimüslim Osmanlı tebaasıydı (Ekinci, 2008, 24).

Osmanlı Devleti'nde toplam işgücünün büyük bir kısmı taşrada görevlendirilmişken, sadece küçük bir kısmı merkezde (İstanbul'da) görev yapmıştır. Bu durum, merkezden etkin bir kontrol sağlanamamasına ve taşradaki uygulamalarda farklılıklar oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, personelin önemli bir kısmının polis memuru olması, borç idaresinin asli görevi olan mali ve idari denetimden ziyade güvenlik ve baskı odaklı bir yaklaşım olmasını sağlamıştır. Bu durum, kamu hizmetlerinin etkinliğini azaltmış ve halk arasında güvensizlik yaratmıştır. 182 yabancı personelin borç idaresinde çalışması, idarenin bağımsız hareket etmesini kısıtlayarak ve Osmanlı yönetimi üzerinde yabancı güçlerin etkisini artırmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, Osmanlı'nın egemenlik haklarını zedelemiş ve halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaasının birlikte çalıştığı bir idare, dönemin sosyal ve politik yapısı dikkate alındığında, etnik ve dini çatışmalara veya iç huzursuzluklara neden olmuştur (Ekinci, 2008, 24).

4. DIŞ BORÇLANMANIN DOĞURDUĞU SONUÇLAR

Dış borçlanmanın ekonomik sonuçları, Osmanlı Devleti'nin sağlam bir mali yapı oluşturma ve dolayısıyla tutarlı ekonomik politikalar izleme olasılığını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devleti dış borçlarını ödeyememesi neticesinde Muharrem Kararnamesi çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu kararname gereği, Osmanlı borçlarını yönetme görevi, yabancılarla birlikte çalışacak yeni oluşturulan bir kurum olan Duyunu Umumiye İdaresi'ne aktarılmıştır. Bu kuruluş, Osmanlı borçlarının hem iç hem de dış yönetimini ele almıştır (Gürsoy, 1984: 20-21).

1913'te, Osmanlı Devleti'nde gayrisafi milli hasıla 210 milyon Osmanlı lirası iken, birikmiş dış borç miktarı bu miktarın %73,1'ini oluşturan 153.7 milyon Osmanlı lirasına yükselmiştir. Alınan borçların çoğu, daha önce alınan borçların anapara ve faiz ödemeleri ile diğer cari harcamalara gitmiştir. 1854-1914 arasında yapılan toplam 358.771.000 Osmanlı lirası tutarındaki konsolide istikrazın yaklaşık sekizde biri olan 26.758.000 Osmanlı lirası yatırımlara ayrılmıştır (Tezel, 1972: 90).

Alınan dış borçlardan sağlanan fonlar daha büyük oranlarda yatırımlara aktarılsaydı, Osmanlı ekonomisi için önemli sonuçlar elde edilebilirdi. Örneğin, o dönemde sanayileşmiş bir ülke olan Almanya'da, anonim sanayi şirketlerince yatırılan tüm sermaye 1913 yılı sonunda 472.000.000 Osmanlı lirasına, bu miktarın makine endüstrisine yatırılan kısmı ise 115.700.000 Osmanlı lirasına eşittir (Yerasimos, 1977: 993).

Dış borçların ekonomiye sağlıklı bir şekilde aktarılamaması, bir sanayileşmenin sağlanamamasına neden olmuştur. Ancak, istikrazların genellikle şartlı olarak yapıldığı ve 1911-12'de devlet gelirlerinin %31,5'ini denetimi altında bulunduran Düyunu Umumiye İdaresi'nin varlığı gibi faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer yandan, dış borçlar Osmanlı'nın dış ticaret hacminin genişlemesine katkıda bulunmuştur. 1830-39 döneminde ortalama 5.1 milyon sterlin olan ithalat hacmi, 1840-49 döneminde 6.9 milyon sterline, 1850-59 döneminde 12.3 milyon sterline, 1860-69 döneminde 18.3 milyon sterline ve 1870-79 döneminde ise ortalama 20.8 milyon sterline yükselmiştir (Noviçev, 1979: 149).

Dış borçlanmaların siyasi sonuçlarına gelince, bu borçlar büyük devletlerin Osmanlı ülkesi üzerindeki siyasi çıkarlarını korumada önemli bir etken olmuştur. Borç tahvillerinin sermaye piyasalarına girebilmesi, ilgili hükümetin iznine bağlı olduğu için, borcu veren ülkeye borçlanma işlemi üzerinde önemli bir denetim gücü sağlamıştır (Parvus, 1977: 54).

Merkez ülkeler, Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi amaçları için bu gücü sürekli olarak kullanmışlardır. Örneğin, İngiliz hükümeti, 1860 borçlanması tahvillerinin Londra'da satışa çıkarılabilmesi için gerekli olan iznin, ancak Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mallarla ilgili mülkiyet haklarının yabancılara da tanınması koşuluyla verilebileceğini belirtmiştir. Fransa da Osmanlı Devleti üzerindeki dış borçlanmaların doğurduğu siyasi gücünü sürekli olarak kullanmıştır. Örneğin, 1860'lı yıllarda Lübnan ve Suriye'de çıkan çatışmalar sırasında, Osmanlı Devleti'ne siyasi baskı uygulayarak, uzun vadede kendi yönetimine almayı planladığı bu bölgeye sınırlı bir özerklik verilmesini sağlamıştır. Öte yandan, Almanya dış borçlanmalardan Osmanlı Devleti üzerindeki politikasının bir aracı olarak yararlanmıştır. Almanya, Osmanlı ülkesine bu yolla aktardığı fonlarla oluşan mali ittifaktan da yararlanarak, Osmanlı Devleti'ni tam bir nüfus alanı haline getirecektir (Parvus, 1977: 54).

Başlıca Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti üzerindeki mali denetiminin aracı olarak 1882'de kurulan Düyunu Umumiye İdaresi, dış borçlanmaların somut bir sonucudur. Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni mali denetim altına alma çabaları, aslında daha önceki tarihlerden gelmektedir. Mali bunalımın yoğunlaştığı 1859 yılında, 1856 Islahat Fermanı'nı destekleyen devletlerin saraya bir ortak nota vermesiyle ilk kez, Osmanlı maliyesinin bu ülkelere doğrudan denetim altına alınması gerekliliği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti, bu doğrudan denetim tehdidinden kurtulabilmek için, bir yandan yabancı uzmanlardan oluşan "*Hazine Meclis-i Alisi*" adlı bir kurul oluştururken, diğer yandan eyaletlerdeki durumu yerinde incelemek üzere olağanüstü müfettişler görevlendirmiştir (Ülman, 1973: 68). Ayrıca sonraki dönemde, Osmanlı Devleti'nde dış borçların hızla artması, Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti üzerindeki mali denetim taleplerinin artmasına yol açmıştır. 1866'dan itibaren Osmanlı Devleti, dış borçların anapara ve faiz ödemelerinde büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bu ödemelerin karşılanabilmesi için Galata Bankerleri ve Avrupa sermaye piyasalarından borçlanmalar devam etmiştir. Ancak 1875'te, bütçe gelirleri 17 milyon Osmanlı lirası iken dış

borç ödemeleri için ayrılması gereken tutar 13 milyon Osmanlı lirasına ulaşmıştır. Avrupa sermaye piyasalarındaki bunalımın, mali açmazın dış borçlanma ile geçiştirilebilmesini zorlaştırması ve Sırp ayaklanmasının yol açtığı ek harcamalarla tarım ve hayvancılıktaki olumsuz koşulların vergi gelirlerindeki düşüşüyle birleşmesi, Osmanlı maliyesinin iflasını kesinleştirmiştir (Eldem, 1970: 259).

1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde, dış borç ödemelerini durduran Osmanlı Devleti'nin durumu alacaklı ülkelerce tartışma konusu yapılmış ve Osmanlı Devleti üzerinde mali denetim uygulanması için alacaklı ülkelerin temsilcilerinden oluşacak uluslararası bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın doğrudan müdahalesinden kaçınmak için dış borç tahvillerinin Avrupalı sahipleriyle anlaşarak, 20 Aralık 1882'de Muharrem Kararnamesi'ni yayınlayarak, bir bölüm vergi gelirlerini toplama hakkını alacaklılara bırakmıştır. Bu kararnameyle, Düyunu Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) kurulmuştur. Bu örgütlenme, Osmanlı Devleti'nin bir dairesi olarak kabul edilmiştir. Yönetim kurulu, Osmanlı tahvilleri sahiplerinin temsilcilerinden oluşmaktadır. Ancak, bu temsilciler ilgili hükümetlerin onayıyla seçildikleri ve daha çok diplomat kökenli oldukları için ülkelerinin yarı-resmi temsilcisi niteliğindedirler. Bu şekilde, Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı Devleti'ni tamamen denetim altına alabilecek bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu nedenle, Avrupa ülkeleri, Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasının ardından Osmanlı Devleti'ne yönelik reform taleplerini tamamen askıya almışlardır (Velay, 1978: 22).

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin dış borçları ve bu borçların yönetimi, tarihsel olarak önemli bir mali zorluk ve siyasi etkileşim alanı olmuştur. İlk olarak, 1854 Kırım Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti dış borç batağına girmiştir. Bu borçlar genellikle yatırım amaçlı değil, önceki borçların ödenmesi için kullanılmıştır. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti mali itibarını kaybetmiş ve 1876'da moratoryum ilan etmek zorunda kalmıştır. Moratoryumun ardından Düyunu Umumi İdaresi'nin kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasında yeni bir dönem başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin dış kredilerini değerlendirirken, kredinin vadesine dikkat edilmiştir. Dış borçlar, genellikle padişahın hükümdarlık dönemlerine göre dört döneme ayrılmıştır. Bu dönemler incelendiğinde, en yüksek dış borçların Abdülaziz döneminde olduğu görülmektedir. Abdülaziz döneminden sonra, II. Abdülhamid döneminde en yüksek dış borçlar gerçekleşmiştir. Ancak, II. Abdülhamid döneminde alınan dış borçların faiz oranları daha düşüktü ve bu borçlar daha verimli bir şekilde kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin borç aldığı ülkelere bakıldığında, İngiltere ve Fransa ön planda yer alırken, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın payı artmıştır. II. Abdülhamid döneminde, İngilizlere olan güvensizlik ve Almanya'nın İngilizlere karşı avantaj olarak kullanılma isteği nedeniyle İngiltere'nin dış borçtaki payı azalmış, Almanya'nın payı artmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının genellikle ekonomik yatırımlar yerine eski borçların kapatılması ve ortak giderlerin finansmanı için kullanıldığı görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde yapılan borç azaltma çabalarıyla birlikte, dış borcun ülke üzerindeki yıkıcı etkisi azalsa da belirli bir seviyeye ulaşan borçlar Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir.

Bu tür bir çalışma, Türkiye'nin ekonomik geçmişini anlamak ve bugünkü ekonomik durumuyla ilişkilendirmek için oldukça önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını incelemek, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki ekonomik değişimlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Açba, S. (1995). *Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması*. Afyon: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını.
- Arslanoğlu, M. (1983). Osmanlı Devleti'nde dış borçlar sorunu. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 109-129.
- Bozkurt, A. D. (2019). *Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Düşüncenin Gelişmesinde Liberal İktisat ve Milli İktisat Yaklaşımlarının Etkisi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme, 1800-1914*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(2), 137-159.
- Ekinci, M. F. (2008). *Türkiye'nin mali intiharı*. Ankara: Barış Platin Kitap Ltd Şti.
- Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İş Bankası Yayınları.
- Geyik, S. (2013). *19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde dış borçlanma ve diyyunu umumiye idaresi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gürsoy, B. (1984). 100. yılında Düyunu Umumiye İdaresi üzerinde bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan*, İstanbul, 17-59.
- İnalcık, H. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi üzerine bir deneme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu: 1300-1600.*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnce, M. (1976). *Devlet Borçlanması* (3. Baskı). Ankara: Kalite Matbaası.
- Karluk, R. (1997). *Türkiye Ekonomisi* (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Karpat, K. H. (1985). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Askeri Harcamalar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kıray, E. (2021). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Novicev, A.D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*. (Çev., Nabi Dinçer), Onur Yayınları, Ankara.
- Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçlar*. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Özen, A. ve Özpençe, Ö. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları. *Mevzuat Dergisi*, 100, <https://www.mevzuatdergisi.com/2006/04a/03.htm> (Erişim Tarihi: 26.04.2024).
- Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Parvus, E. (1977). *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Haz. Muammer Sencer), May Yayınları.
- Sevimay, H. R. (1995). *Cumhuriyete Girerken Ekonomi*, Kazancı Yayınları A.Ş., İstanbul.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (2005). *History Of The Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge University Press, New York.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi* (2. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.

- Tezel, Y. (1972). Notes on the Consolidated Foreign Debt of the Ottoman Empire. *The Turkish Yearbook of International Relations*, XII, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Ülman, H. (1973). *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Velay, A. D. (1978). *Türkiye Maliye Tarihi*. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını.
- Yarasimos, S. (2001). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, cilt: 2, İstanbul: Belge Yayınları.
- Yerasimos, S. (1977). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2 -Tanzimatan I. Dünya Savaşına*, Gözlem Yayınları.
- Yılmaz, F. (2013). *Osmanlı Borçları Tarihi (Duyunu Umumiye)*, Ankara: Berikan Yayınevi.